

چالش‌های حقوق بشری معاهده تریپس^۱

دکتر رضا اسلامی^۲

علی حسنخانی^۳

حسین کلانتری^۴

چکیده:

پیشرفت سریع فناوری، حمایت‌های روزافزونی را از مخترعان، تولیدکنندگان و صاحبان آثار علمی، هنری و غیره طلب می‌نماید. این مسئله خصوصاً در دو دهه اخیر، موجب گسترش استانداردهای حمایتی مالکیت فکری چه در زمینه موضوعات مورد حمایت و چه در زمینه منافع اقتصادی مورد حمایت شده است. با تصویب معاهده تریپس، ضمن ایجاد ارتباط گسترده میان نظام مالکیت فکری و تجارت جهانی زمینه لازم برای حمایت گسترده از تولیدات فراهم گشته است. انعقاد تریپس موجب بروز چالش‌های حقوق بشری در حوزه‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی از جمله؛ بهداشت عمومی، سلامت، آموزش، غذا، کشاورزی و دسترسی آزاد به اطلاعات شده است. این چالش‌ها فعالان حقوق بشری را بر آن داشته است که خواستار کاهش و یا تعدیل آثار سوء ناشی از اجرای این معاهده بر کشورهای در حال توسعه شوند. در این مقاله چالش‌های حقوق بشری معاهده تریپس در حوزه‌های سلامت، کشاورزی و تنوع زیستی مورد توجه قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: تریپس، حقوق بشر، مالکیت فکری، حق بر سلامت، دارو، کشاورزی، تنوع زیستی

^۱ تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۷/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱۱/۱۵

^۲ عضو هیات علمی دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی (نویسنده مسئول)

^۳ دانشجوی دکتری حقوق بین الملل

^۴ دانش آموخته کارشناسی ارشد حقوق تجارت بین الملل

در سال ۱۹۴۸ با صدور اعلامیه جهانی حقوق بشر^۵ و ۱۹۶۶ با صدور میثاق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی،^۶ مالکیت فکری تبدیل به یکی از حوزه‌های مورد توجه نظام حقوق بشر شد. با این وجود مسائل مالکیت فکری فرصتی برای ورود به مباحث حقوق بشری نیافتند. متعاقباً نیز در اسناد مالکیت فکری همچون پاریس،^۷ برن^۸ و تریپس^۹ کمتر به مباحث حقوق بشری توجه شد و تأکید اصلی متوجه حقوق پدیدآورندگان بود. دلیل این جدایی و عدم توجه را شاید در این امر می‌توان یافت که هردوی این حوزه‌ها دربرگیرنده مفاهیم والایی بودند و هیچ‌یک دیگری را به‌عنوان تهدیدی در قلمرو خود احساس نمی‌کرد، به طوری که بعد از جنگ جهانی دوم نظام بین‌المللی حقوق بشر تمرکز اصلی و ابتدایی خود را، که با پشتیبانی کشورهای توسعه‌یافته همراه بود، بر حقوق مدنی و سیاسی گذاشت و نسل‌های دوم و سوم حقوق بشر در مراتب بعدی اهمیت قرار گرفت.^{۱۰}

در کنار این امر نظام حقوق مالکیت فکری تمرکز اصلی خود را بر دو زمینه گذاشت: توسعه تدریجی موضوعات مالکیت فکری از طریق بازنگری دوره‌ای بر توافقات برن و پاریس و تلاش برای ایجاد ارتباط هر چه بیشتر میان مالکیت فکری و تجارت، حال آنکه در این بین حلقه مفقوده مسائل حقوق بشری بوده است.^{۱۱}

در گذر زمان دو عامل عمده موجب مورد توجه قرار گرفتن حقوق مالکیت فکری توسط حقوق بشر شد:^{۱۲}

عامل اول: نادیده گرفته شدن حقوق مردم بومی. جوامع (بومی) خواستار شناسایی و کنترل بر فرهنگشان که شامل علوم سنتی در زمینه‌های دارو، کشاورزی، تنوع زیستی است، می‌باشند.^{۱۳} این در حالی است که از دید نظام مالکیت فکری این علوم امروزه جزئی از قلمرو عمومی^{۱۴} محسوب می‌شوند، زیرا معیاری برای حمایت از آن‌ها وجود ندارد و به‌طور نامحدودی قابل دسترس و استفاده‌اند.^{۱۵} اما از نقطه نظر جوامع فقیر، کشورهای صنعتی از این علوم به‌عنوان داده‌های اولیه

^۵ Art. 27 of Universal Declaration of Human Rights.

^۶ Art. 15 of Covenant on Economic, Social and Cultural.

^۷ Paris Convention for the Protection of Industrial Property.

^۸ Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works.

^۹ Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights.

^{۱۰} Laurence R. Helfer, "Human Rights and Intellectual Property: Conflict or Coexistence", *Minnesota Journal of Law Science & Technology*, Vol. 5, 2003, p 51.

^{۱۱} *Ibid.*

^{۱۲} *Ibid.*

^{۱۳} Erica-Irene Daes, "Intellectual Property and Indigenous People", 95 AM SOC'Y INT'L L, 2001, p 146

^{۱۴} Public domain

^{۱۵} Dutfield Graham, "TRIPS-Related Aspects of Traditional Knowledge", 33 Case W. Res. J. INT'L, 2001, pp 233,238.

برای نتایج خود بهره برده، و آن‌ها را در قالب حق اختراع و کپی‌رایت مورد حمایت قرار داده‌اند و منافع حاصله تقسیم گشته است.^{۱۶}

سازمان ملل سعی نمود این شکاف را از طریق تشکیل کارگروه و تعیین گزارشگر ویژه و تهیه پیش‌نویس‌هایی همچون اعلامیه حقوق مردم بومی^{۱۷} و اصول و دستورالعمل حمایت از میراث مردم بومی حل نماید.^{۱۸} این پیش‌نویس ضمن داشتن نگاهی نقادانه نسبت به حمایت از مالکیت فکری، مکانیزم‌هایی را برای حمایت از علوم سنتی همچون دریافت غرامت کشورهای مبدأ از استفاده‌کنندگان غیرقانونی علوم سنتی کشورهای مبدأ ارائه می‌کند.^{۱۹} این پیش‌نویس حتی مقررات حمایتی بالاتری نیز ارائه می‌کند. از جمله؛ دعوت از کشورها برای خودداری از وضع حق اختراع، کپی‌رایت و غیره در مورد کلیه مبانی میراث مردم بومی که مالکیت، منافع و کنترل بر آن‌ها با این مردم تقسیم نشده است.^{۲۰}

عامل دوم: تصویب موافقت‌نامه تریپس.^{۲۱} این موافقت‌نامه در سال ۱۹۹۴ وضع شد و جزئی از موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی است که یکی از محل‌های برخورد نظام مالکیت فکری با نظام حقوق بشر می‌باشد. به دلیل تداخل و تعارضاتی که این موافقت‌نامه با مسائل حقوق بشر دارد در اوت سال ۲۰۰۰ کمیسیون فرعی ارتقاء و حمایت از حقوق بشر قطعنامه ۲۰۰۰/۷ را صادر نمود.^{۲۲} این قطعنامه با نگاهی نقادانه نسبت به تریپس، بیان می‌دارد که: «اجرای مفاد تریپس به‌طور واقعی و بالقوه در تعارض با تحقق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است.»^{۲۳} بعد از این توجه ویژه به مسائل مربوط به مالکیت فکری، این کمیسیون سه قطعنامه در زمینه دسترسی به درمان بیماری‌های فراگیر از جمله ایدز صادر کرد.^{۲۴} از دیگر فعالیت‌های صورت گرفته در این زمینه می‌توان به این موارد اشاره داشت: بررسی تریپس و بهداشت عمومی توسط کمیساریای عالی حقوق بشر،^{۲۵} بیانیه رسمی کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، که بیان می‌دارد نظام

^{۱۶} *Ibid.* pp 243-249.

^{۱۷} Discrimination Against Indigenous People, Technical Review Of United Nations Draft Declaration on the Right of Indigenous People, UN ESCOR Sub Commission on Human Rights, Sub Commission of Preventing of Discrimination and Protecting of Minorities, 46th sess, Ageneda Item 15. UN. DOC. E/CN.4/sub.21/1994.

^{۱۸} Discrimination Against Indigenous People, Protection Heritage of Indigenous People, Final Report of Special Rapporteur, UN ESCOR Sub Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, 47th sess, Agenda Item 15, UN. DOC. E/Cn.4/sub.2/1995.

^{۱۹} See: Revised Draft Principle and Guidelines, Art 23(b).

^{۲۰} *Ibid.*, Art 23(c).

^{۲۱} هدف از این موافقت‌نامه ایجاد یک نظام حداقلی حمایتی، برای تولید‌کنندگان می‌باشد.

^{۲۲} Intellectual Property Rights and Human Rights Res 2000/7, UN Sub Commission on Promotion and Protection of Human Rights, 52nd Sess, UN. DOC. E/CN.4/sub.2/Res/2000/7.

^{۲۳} *Ibid.* Para 11.

^{۲۴} UN Commission on Human Rights, Res 2001/33, UN. DOC. E/CN.4.

^{۲۵} The Impact of TRIPS on Human Rights: Report of High Commissioner ESCOR Sub Commission on Promotion and Protection of Human Rights 52nd Sess.

مالکیت فکری باید مطابق با حقوق مندرج در میثاق باشد^{۲۶} و گزارش گزارشگر ویژه در خصوص جهانی سازی، که بیان می‌دارد حمایت از مالکیت فکری اهداف حقوق بشری را تضعیف نموده است.^{۲۷}

همچنین کمیسیون فرعی ارتقای حقوق بشر در قطعنامه ۲۸۲۰۰۰/۷ خود بیان داشت که: «از زمان اجرای تریپس، این موافقت‌نامه نتوانسته است به خوبی منعکس کننده کلیه موارد حقوق بشر از جمله حقوق کلیه افراد برای بهره‌مندی از پیشرفت‌های علمی، حق بر سلامت، غذا و غیره باشد و تعارضی آشکار میان نظام حقوق مالکیت فکری مندرج در تریپس و نظام حقوق بشر وجود دارد».^{۲۹} همچنین از سایر نهادها همچون سازمان جهانی مالکیت فکری،^{۳۰} سازمان بهداشت جهانی^{۳۱} جهانی^{۳۱} و سازمان ملل از طریق برنامه توسعه^{۳۲} می‌خواهد که همچنان به بررسی تأثیرات موافقت‌نامه تریپس به خصوص در مورد مسائل حقوق بشری ادامه دهند.^{۳۳}

در ادامه مطالب سعی خواهد شد بخشی از مشکلات ناشی از نظام مالکیت فکری و اثر آن بر نظام حقوق بشر در حوزه‌های دارو، کشاورزی و تنوع زیستی و مسائلی که خصوصاً کشورهای در حال توسعه با آن مواجه هستند بیان گردد.

مبحث اول: دارو

با توجه به رابطه میان حقوق مالکیت فکری و حق بر سلامت، مندرج در معاهده تریپس، حق اختراع باید در مورد کلیه زمینه‌های فناوری قابل اعمال باشد^{۳۴} و این قلمرو شامل امکان اعمال حق اختراع بر محصولات دارویی نیز خواهد بود. اما در کنار این حق اختراع باید حق بر سلامت را نیز مورد توجه قرار داد. اعلامیه جهانی حقوق بشر بیان می‌دارد: «همه انسان‌ها حق بر یک زندگی استاندارد همراه با بهداشت و رفاه مناسب برای خود و خانواده خود، که شامل غذا، پوشاک، مسکن و

^{۲۶} Substantive Issues Arising in Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, UN ESCOR, 27th sess, Para 4, 11, UN.Doc.E/C.12/2001/15.

^{۲۷} Economic, Social and Cultural Rights: Globalization and Its Impact on the Full Enjoyment of Human Rights, UN ESCOR, 53th sess, Para 19-34, UN.Doc.E/CN.4/Sub.2/2001/10.

^{۲۸} United Nation High Commission for Human Rights, Sub Commission on Human Rights Resolution 2000/7: Intellectual Property Rights and Human Rights, UN.Doc.E/CN.4/Sub.2/RES/2000/7.

^{۲۹} Report of High Commissioner, Para 12.

^{۳۰} World Intellectual Property Organization

^{۳۱} World Health Organization

^{۳۲} United Nations Development Programme

^{۳۳} Report of High Commissioner, Para. 12.

^{۳۴} Art. 27(1)

مراقبت‌های پزشکی و غیره است را دارند.^{۳۵} حق بر سلامت در میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی چنین بیان شده است: «دولت‌های عضو میثاق حاضر، حق همه انسان‌ها برای برخورداری از بالاترین استاندارد بهداشت جسمی و روانی موجود را، مورد تأیید قرار می‌دهند.»^{۳۶}

کمیته حقوق سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در نظریه تفسیری شماره ۱۴ خود، به شرح عبارت "بالاترین استاندارد بهداشتی موجود" مذکور در ماده ۱۲ میثاق حقوق سیاسی، اجتماعی و فرهنگی پرداخت.^{۳۷} در این نظریه تفسیری بیان شده است که: «عبارت مندرج در ماده ۱۲ مبین آن است که حق بر سلامت دربرگیرنده دامنه گسترده‌ای از عوامل اقتصادی و اجتماعی است که امکان ارتقای شرایط زندگی از جمله غذا، دسترسی به آب سالم، محیط زندگی سالم و غیره را در برمی‌گیرد.»^{۳۸} بر این اساس نظریه تفسیری توجه خاصی به ارتقای تحقیقات، دسترسی به درمان بیماری‌ها و به خصوص داروهای اساسی مانند ایدز، اقدامات ملی برای ارتقای حق بر سلامت و شفاف‌سازی تعهدات بین‌المللی و اعمالی که متضمن نقض حق بر سلامت است، دارد.^{۳۹}

همچنین، نظریه تفسیری شماره ۱۴ به بیان تعهدات بین‌المللی در خصوص حق بر سلامت می‌پردازد. به خصوص آن که دولت‌های عضو باید اقدام به شناسایی نقش مهم شرکت‌های بین‌المللی نموده و تعهدات خود را به صورت فردی و جمعی، مطابق با دستیابی حداکثری به حق بر سلامت و رفع نابرابری فاحش موجود میان وضع بهداشت کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته نمایند.^{۴۰} این نظریه تفسیری وظیفه اصلی تحقق این اهداف را بر عهده دولت‌ها قرار می‌دهد؛ با این حال این امر را نیز متذکر می‌شود که کلیه اعضای جوامع، از جمله بخش‌های خصوصی نیز وظایفی در زمینه تحقق اهداف سلامت بر عهده دارند.^{۴۱} ضمناً دولت‌ها مکلف به تأمین داروهای اساسی^{۴۲} که توسط برنامه عمل سازمان بهداشت جهانی در خصوص داروهای اساسی تعریف می‌شوند، هستند.^{۴۳}

حال با توجه به مطالب بیان شده به یکی از اصلی‌ترین چالش‌های حوزه سلامت، یعنی دارو خواهیم پرداخت. در واقع اعمال قواعد مالکیت فکری در این حوزه باعث افزایش شدید قیمت دارو به ویژه داروهای بیماری‌های خاصی همچون

^{۳۵} Art. 25.

^{۳۶} Art. 12.

^{۳۷} United Nations Economic and Social Committee General Comment No.14. 22nd Sess. Geneva, 25 April -12 May 2000, E/C.12/2000/14.

^{۳۸} *Ibid.* Para 4.

^{۳۹} *Ibid.*

^{۴۰} *Ibid.* Para 38.

^{۴۱} *Ibid.* Para 42.

^{۴۲} Essential Drugs

^{۴۳} United Nations Economic and Social Committee General Comment No.14, 22nd Sess, Geneva, 25 April-12 May 2000, E/C.12/2000/14. Paras 43-44.

ایدز شده است که اثر نهایی آن عدم دسترسی آسان به این داروها، خصوصاً در کشورهای در حال توسعه که با خیل عظیم این بیماران در کشور خود مواجه‌اند، هست.

باید توجه داشت که حمایت و اجرای قواعد حقوق مالکیت فکری می‌تواند فضای مناسبی را برای انتقال فناوری به کشورهای در حال توسعه ایجاد نماید اما از سوی دیگر موجب افزایش قیمت دارو می‌شود که امکان دسترسی به آن‌ها را محدود می‌کند.^{۴۴} در واقع مسئله قیمت بالای داروها و تأثیر آن بر دسترسی آسان به آن‌ها، مهم‌ترین دغدغه کشورهای در حال توسعه در حوزه سلامت می‌باشد به طوری که کشورهای در حال توسعه تمرکز اصلی خود را بر روی حل این مشکل گذاشته‌اند. این در حالی است که هزینه درمان چنین بیماری‌هایی بسیار بالاست و دلیل اصلی قیمت بالای این داروها هزینه ناشی از حق اختراع است. تحقیقات سازمان ملل نشان می‌دهد که ۱۵۰ میلی‌گرم از داروهای ایدز در هند که بدون در نظر گرفتن حق اختراع تولید می‌شود حدود ۵۵ دلار قیمت دارد در حالی که این قیمت به خاطر ملاحظه حق اختراع در فیلیپین حدود ۶۹۷ دلار و در اندونزی ۷۰۳ دلار است و درمان ایدز در هند به شیوه AZT حدود ۴۸ دلار و در آمریکا ۲۳۴ دلار هزینه در بردارد.^{۴۵}

به دلیل قیمت‌های بالای چنین داروهایی و مشکلات ناشی از دسترسی به آن‌ها تعدادی از کشورهای در حال توسعه با توجه به ظرفیت‌های موجود در تریپس^{۴۶} اقدام به ایجاد نوعی تعادل در حل این موضوع نموده‌اند.^{۴۷} از جمله این کشورها، کشور برزیل است که توانسته است موفقیت چشمگیری در این حوزه داشته باشد. طبق اصل ۱۹۶ قانون اساسی برزیل مورخ ۱۹۸۸: «بهداشت یک حق همگانی است و بر عهده دولت است که به وسیله سیاست‌های اجتماعی و اقتصادی خطر ابتلا به بیماری‌ها را کاهش دهد و امکان دسترسی برابر برای حمایت، ارتقاء و درمان بیماری‌ها را فراهم آورد.»

بر این اساس مقامات برزیلی با توسل به مسائل بهداشتی تصریح شده در اصل ۱۹۶ قانون اساسی خود و با استفاده از لیسانس اجباری^{۴۸} حق اختراع این داروها را نادیده گرفته و داروها را با قیمت پایین‌تری در اختیار بیماران قرار می‌دهند. همچنین طبق ماده ۷۱ قانون مالکیت فکری برزیل در موارد دیگری همچون منافع عمومی و امنیت ملی می‌توان از لیسانس

^{۴۴} *Ibid.* Para 42.

^{۴۵} *Ibid.* Para 44.

^{۴۶} Like: Compulsory Licence (Art 31) & Parallal Import (Art 6)

Parallal Import: به این معنا می‌باشد که برای مثال اگر محصول مشابهی در دو کشور وارد کننده این محصول، با قیمت‌های متفاوت عرضه شود کشوری که کالا در آن قیمتش بالاتر است می‌تواند از کشور دیگر که در آنجا کالا با قیمت پایین‌تری عرضه می‌شود، مستقیماً کالا را وارد نماید.

Compulsory Licence: به این معنا می‌باشد که در مواقعی که بهداشت عمومی و منافع حیاتی جامعه ایجاب کند، می‌توان حقوق دارنده حق اختراع را نادیده گرفت و اقدام به تولید، توزیع، فروش و غیره آن کالا نمود.

۷ کشورهایی از جمله: برزیل، هند، آفریقای جنوبی

^{۴۸} Compulsory Licence

اجباری استفاده نمود.^{۴۹} این ماده بیان می‌دارد که: «در موارد امنیت ملی یا منافع عمومی، صاحب حق اختراع نمی‌تواند درخواست اعمال این حق را نماید». با این عمل برزیل (نادیده گرفتن حق اختراع این داروها)، آمریکا در سال ۲۰۰۱ نسبت به این اقدام اعتراض نمود و به رکن حل و فصل اختلافات موجود در سازمان تجارت جهانی متوسل شد اما به دلیل فشار سازمان‌های مردم‌نهاد حقوق بشری^{۵۰} و مذاکرات صورت گرفته میان طرفین، دعوی خود را مسترد نمود.^{۵۱}

کمیساریای عالی حقوق بشر نیز در گزارش خود به موفقیت برزیل در این زمینه اشاره کرد و بیان داشت: «عملکرد برزیل در این خصوص مبین آن است که چگونه می‌توان از مقررات تریپس برای احترام، حمایت و اجرای حق بر سلامت استفاده کرد و قانون مالکیت فکری برزیل، ضمن اجرای دقیق مقررات تریپس، با اجرای سیاست سلامت ملی برای تأمین داروهای اساسی، از افراد نیازمند حمایت کرده است.»^{۵۲}

هرچند تعداد معدودی از کشورها توانستند با استفاده از ظرفیت‌های موجود در تریپس مقداری از مشکلات خود را در این حوزه کاهش دهند، اما کشورهای در حال توسعه به دنبال ایجاد یک نظام حمایتی مناسب که امکان استفاده از آن برای همگان باشد، بودند. این امر باعث شد در نشست وزرای اعضای سازمان تجارت جهانی^{۵۳} در سال ۲۰۰۱ در دو حه، یکی از موضوعات اصلی مورد بحث موضوع دارو باشد. مجموعه این تلاش‌ها باعث شد که در اعلامیه نهایی دور دو حه که به "اعلامیه راجع به موافقت‌نامه تریپس و بهداشت عمومی"^{۵۴} معروف است، صراحتاً به مشکلات ناشی از دسترسی دارو و بهداشت عمومی اشاره شود.^{۵۵} از نتایج دیگر صدور این اعلامیه آن بود که شورای تریپس به کشورهای با کمترین میزان توسعه‌یافتگی این اجازه را داد که این کشورها می‌توانند تا سال ۲۰۱۶ حمایتی از اختراعات داروی به عمل نیاورند^{۵۶} و در اجلاس ۲۰۰۳ شورای تریپس مقرر شد کشورهایی که ظرفیت تولید داروهای مورد نیاز خود را ندارند در شرایط اضطراری می‌توانند به واردات داروهای با قیمت ارزان‌تر از سایر کشورها به صورت قانونی اقدام کنند.^{۵۷}

^{۴۹} Intellectual Property law, Brazil, No.9279/96, 1996, Art 71.

^{۵۰} NGO'S Such as Grupo de Incentivo a VIDA (GIV).

^{۵۱} Available at: <http://www.twinside.org.sg/title/withdraw.html>, visited at 13 Oct 2013.

^{۵۲} Report of the Hight Commissioner, Para 58.

^{۵۳} World Trade Organization

^{۵۴} Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health 2001

^{۵۵} *Ibid.* Para 6.

^{۵۶} صادقی، محسن، "حمایت از اختراعات دارویی و چالش‌های حقوق بشری"، فصلنامه حقوق، دوره ۳۹، ش ۳۰، پاییز ۱۳۸۸، ص ۲۰۳.

^{۵۷} پیشین.

تلاش‌های کشورهای در حال توسعه محدود به سازمان تجارت جهانی نبود و این تلاش‌ها در سازمان بهداشت جهانی منجر به صدور قطعنامه‌ای در مجمع عمومی این سازمان در سال ۲۰۰۶ گردید.^{۵۸} این قطعنامه ضمن اشاره به اهمیت حقوق مالکیت فکری به عنوان بخشی از حقوق بشر و اشاره به اسناد حقوق بشری، نسبت به آثار سوء قیمت بالای داروها و تأثیر آن بر دسترسی به این داروها ابزار نگرانی می‌کند.^{۵۹} متعاقباً در جلسه شصت و یکم مجمع عمومی سازمان بهداشت جهانی در سال ۲۰۰۸، این سازمان سعی نمود تا تعادلی میان حق بر سلامت و حقوق مالکان حق اختراع ایجاد نماید.^{۶۰} این سازمان در تلاش بود که این تعادل را از طریق اجرای تعهدات حقوق بشری کشورها در حوزه سلامت مندرج در اسناد بشری ایجاد نماید. در واقع کشورهای در حال توسعه سعی دارند از طریق پیگیری این گونه موضوعات در چارچوب سازمان‌های بین‌المللی و با کمک گرفتن از سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در زمینه حقوق بشر، در جهت دستیابی به بخشی از خواسته‌های خود و ایجاد نوعی تعادل در این زمینه گام بردارند و این پیگیری‌ها (در چارچوب سازمان‌های بین‌المللی همچون سازمان تجارت جهانی، سازمان بهداشت جهانی و با کمک سازمان‌های مردم‌نهاد) به عنوان بخشی از راه‌حل این چالش مطرح می‌باشد.

با همه این احوال می‌توان بیان داشت که تعارض موجود میان تفسیر حقوق مالکیت فکری به عنوان بخشی از حقوق بشر از دید حقوق مالکانه از یک سو، و از سوی دیگر حق بر سلامت به عنوان بخشی از حقوق بشر و دسترسی به دارو به طور کامل حل نشده است.^{۶۱} به نظر می‌رسد چگونگی حل این تعارض تا حدی نیز در اختیار کشورهای در حال توسعه قرار دارد. کشورهایی که مشکل اصلی دسترسی به دارو در آنجا وجود دارد و آن‌ها می‌توانند از ظرفیت‌های موجود در اسناد حقوق بشری مقداری از مشکلات خود را حل نمایند.^{۶۲} در همین راستا نظریه تفسیری شماره ۱۴ از همه کشورها می‌خواهد با همکاری و مساعدت‌های فنی و اقتصادی، کشورهای در حال توسعه را در تحقق تعهدات خود در حوزه سلامت یاری نمایند.^{۶۳} بدان صورت که بر کشورهای توسعه‌یافته و سایر نقش‌آفرینان در این عرصه لازم می‌داند با اتخاذ موضع صحیح حتی در صورت گسترش نظام مالکیت فکری در این حوزه کشورهای در حال توسعه قادر باشند که حداقل تعهدات در قبال اشخاص و گروه‌های تحت صلاحیت خود را اجرا نمایند.^{۶۴}

^{۵۸} World Health Assembly Public Health, Innovation, Essential Health Research and Intellectual Property Rights: Toward a Global Strategy and Plan of Action, Fifty-Ninth World Health Assembly, WHA59, 24-27 May 2006.

^{۵۹} *Ibid.* Para 6.

^{۶۰} World Health Assembly, Global Strategy and Plan of Action on Public Health Innovation and Intellectual Property, Sixth-First World Health Assembly, WHA61, 21-24 May 2008.

^{۶۱} Matthews Duncan, "Intellectual Property Rights, Human Rights and the Right to Health", Queen Mary University of London, No. 24, 2009, P. 19.

^{۶۲} *Ibid.*

^{۶۳} United Nations Economic and Social Committee, General Comment 14, Para 45.

^{۶۴} *Ibid.* Para 13.

حال در جمع‌بندی این مبحث می‌توان بیان داشت که چند راهکار عملی قابل‌تصور است. اقدامات عملی قابل‌تصور از سوی کشورهای درحال توسعه آن است که با استفاده از تجربیات کشورهای دیگر از جمله برزیل و هند و با رعایت مقررات مندرج در موافقت‌نامه تریپس از جمله استفاده از لیسانس اجباری حق اختراع این داروها را نادیده گرفته و آن‌ها را با قیمت‌های پایین‌تر در کشور خود تولید و عرضه نمایند.

اقدامات قابل‌اجرا از سوی سازمان‌های مردم‌نهاد کشورهای درحال توسعه و توسعه‌یافته می‌تواند شامل آگاهی بخشی در این مسئله و جلب توجه افکار عمومی در خصوص مشکلات پیش روی این حوزه است. همچنین این سازمان‌ها می‌توانند از طریق مشارکت گسترده در نهادهای بین‌المللی در کنار کشورهای درحال توسعه زمینه ایجاد تعادل میان خواسته‌های نظام مالکیت فکری و حقوق بشر را فراهم آورند.

از سوی دیگر انتظار می‌رود کشورهای توسعه‌یافته با توجه به نسل‌های سوم و چهارم حقوق بشر همچون حقوق همبستگی، حق بر توسعه و غیره و با در نظر گرفتن اسناد حقوق بشری و نظرات تفسیری^{۶۵} با همکاری و مساعدت‌های فنی و اقتصادی خود، کشورهای درحال توسعه را در تحقق تعهداتشان در حوزه سلامت یاری نمایند.

در نهایت برای ارائه یک راهکار عملی و جامع، برای فائق آمدن بر بخشی از مشکلات این حوزه می‌توان به ایده "معاهده تحقیقات و توسعه پزشکی"^{۶۶} اشاره کرد. این معاهده که با تلاش سازمان بهداشت جهانی و با همکاری کارشناسان و سازمان‌های مردم‌نهاد مرتبط با این حوزه تنظیم شده است هدف اصلی خود را بر تشویق کشورها برای سرمایه‌گذاری بر روی مبارزه با مهم‌ترین بحران‌های پزشکی از جمله مبارزه با بیماری‌های خاص، همچون ایدز از طریق تولید داروهای جدید گذاشته است.^{۶۷} مکانیزم اجرایی این امر بدان صورت است که کشورها می‌بایست تعهدات مالی حداقلی برای انجام این تحقیقات و فعالیت‌ها بپذیرند. البته کشورها می‌توانند این سرمایه‌گذاری را در کشور خود و یا در سایر کشورها انجام دهند و در نهایت منافع حاصله، با کشورهای درحال توسعه نیز تقسیم خواهد شد. هدف غایی این معاهده آن است که امکان آشتی مجدد میان سیاست‌های مختلف از جمله ارتقا، نوآوری و دسترسی به دارو که مطابق با حقوق بشر و منافع جمع باشد، فراهم آید.^{۶۸}

مبحث دوم: کشاورزی

^{۶۵} همچون نظر تفسیری شماره ۱۴.

^{۶۶} The Medical Research and Development Treaty, Draft Feb. 7, 2005, available at: <http://www.cptech.org/workingdrafts/rndtreaty4>. Pdf. (visited at: 13 Oct 2013).

^{۶۷} Laurence R Helfer, "Toward a Human Rights Framework for Intellectual Property," U.C. Davis Law Review, Vol. 40, 2007, p.1008.

^{۶۸} *Ibid.*

توجه به مقوله حق بر غذا را در اسناد حقوق بشری، همچون اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می توان ملاحظه نمود. اعلامیه جهانی حقوق بشر در این خصوص بیان می دارد: «همه انسان ها در داشتن یک زندگی استاندارد و مناسب برای سلامتی و رفاه خود و خانواده شان که دربرگیرنده حق بر غذا و غیره است، دارای حق می باشند».^{۶۹} میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ضمن بیان "حقوق همگان در داشتن غذای مناسب و عدم گرسنگی"^{۷۰} بیان می دارد: «کشورهای عضو متعهد می شوند که با همکاری یکدیگر در ارتقاء شیوه های تولید، نگهداری و توزیع مواد غذایی با استفاده کامل از دانش و فناوری به منظور حداکثر توسعه و استفاده از منابع طبیعی، تلاش نمایند».^{۷۱}

بر اساس نظر کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مفهوم اولیه حق بر غذا، مربوط به "فراهم بودن"^{۷۲} و "در دسترس بودن"^{۷۳} مواد غذایی است. فراهم بودن به معنای میزان تولید و کیفیت مواد غذایی و در دسترس بودن به معنای تداوم داشتن تولیدات است.^{۷۴} با این حال آمارها نشان می دهد که ۶۰٪ از مرگ و میرهای جهان، تقریباً ۳۶ میلیون نفر، به صورت مستقیم یا غیرمستقیم مربوط به گرسنگی یا سو تغذیه است و ۸۴۰ میلیون نفر از مردم جهان از سو تغذیه رنج می برند که بیش از ۹۵٪ از این افراد در کشورهای در حال توسعه زندگی می کنند.^{۷۵} حال کشورهای در حال توسعه برای رهایی از این بحران، ناچار به افزایش تولیدات کشاورزی آن هم از طریق استفاده از فناوری های نوین شرکت های چندملیتی کشورهای توسعه یافته می باشند که لازمه آن، پیوستن به معاهده ترپس است.

همان طور که بیان شد، کشورهای در حال توسعه به منظور مبارزه با حجم انبوه گرسنگان و کمبود مواد غذایی مجبورند از فناوری های نوین در حوزه کشاورزی از جمله بذرهای اصلاح شده سازگار با شرایط اقلیمی خود استفاده کنند. در ادامه به شرایط استفاده از این بذرها که توسط شرکت های چندملیتی و با استفاده از قواعد مالکیت فکری تعیین می شوند، خواهیم پرداخت و مسائل حقوق بشری آن بازگو خواهد شد. البته در این قسمت صرفاً به تأثیر عملکردهای نامناسب شرکت های چندملیتی از طریق قواعد مالکیت فکری بر حوزه کشاورزی خواهیم پرداخت و برای تبیین بهتر موضوع، اعمال قواعد مالکیت فکری بر بذر را بیان خواهیم کرد.

^{۶۹} Art. 25.

^{۷۰} Art. 11.

^{۷۱} Art. 11. 2. (a).

^{۷۲} Availability

^{۷۳} Accessibility

^{۷۴} Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 12, UN Doc. E/C.12/1999/5, 2009, Para 8.

^{۷۵} <http://www.careusa.org/campaigns/world-hunger/facts.asp> (last visited Mar. 26, 2005).

بر اساس موافقت‌نامه تریپس کشورها ملزم‌اند در مورد کشاورزی، سیستم حق اختراع یا شیوه مخصوص^{۷۶} دیگری را انتخاب نمایند.^{۷۷} به دو سیستم رایج در این حوزه می‌توان به حق اختراع و UPOV^{۷۸} اشاره نمود. در ابتدا تصور بر آن بود که با وجود تنوع و تعداد زیاد شرکت‌های تولیدکننده بذرها، کشاورزی و حق کشاورزان در فروش محصولات خود و حق شرکت‌های کوچک‌تر، انتخاب یکی از دو سیستم تأثیر خاصی بر حقوق آن‌ها نخواهد داشت.^{۷۹} با این حال اکثریت کشورهای در حال توسعه سیستم UPOV را برگزیدند، زیرا بر این باور بودند که با نظام‌های حقوقی خودسازگاری بیشتری دارد.^{۸۰}

این دو سیستم در زمینه‌هایی با یکدیگر تفاوت دارند. بر اساس UPOV کشاورزان ملزم نیستند برای هر گونه بهره‌مندی از گیاهان مورد حمایت مبلغی را پرداخت نمایند؛ اما در موارد خاص، البته با هزینه کمتر، هر کشور ملزم است مبلغی منصفانه را به صاحب حق پردازد.^{۸۱} تفاوت دیگر در زمینه معیار و مدت‌زمان حمایت است. بر اساس حق اختراع هر گونه استفاده از تحقیق علمی باید با اجازه صاحب حق باشد در حالی که در UPOV تحقیق بدون اجازه از صاحب حق ممکن است و تولیدات گیاهی جدید در صورت تفاوت با گونه‌های قبلی مجاز شمرده شده است.^{۸۲} مدت حمایت در حق اختراع ۲۰ سال است در حالی که در UPOV مورد به مورد متفاوت است.^{۸۳} در حالی که معیار در حق اختراع جدید، ابتکاری بودن و امکان استفاده در فرآیند صنعتی است معیار در UPOV همگون و ثابت بودن و تمایز از سایر گونه‌های شناخته شده می‌باشد.^{۸۴}

از سوی دیگر کشورهای صنعتی عمدتاً از سیستم حق اختراع در حوزه کشاورزی استفاده می‌کنند زیرا این سیستم حمایت بیشتری از تولیدات آنان می‌نماید^{۸۵} و استفاده از حق اختراع به خصوص در مورد زنجیره ژنی محصولات نمود بیشتری دارد. ممکن است در مورد یک گیاه چندین حق اختراع وجود داشته باشد زیرا زنجیره ژنی آن‌ها با یکدیگر متفاوت است و اگر زنجیره ژنی در محصولات بعدی یکسان باشد حق اختراع محصولات جدید برای دارنده حق اختراع

^{۷۶} Sui generis

^{۷۷} Art. 27. 3.

^{۷۸} International Union for Protection of New Varieties of Plants.

^{۷۹} Jeremy F. Debeer, "Reconciling Property Rights in Plants", 8(1) Journal of world Intellectual Property 5, 2005.

^{۸۰} http://www.UPOV.int/members/en/pdf/pub_423. (Visited at: 13 Oct 2013).

^{۸۱} UPOV Convention 1978, Art5.

^{۸۲} Marcelo Dias Varella, "Intellectual Property and Agriculture: The Case on Soybeans and Monsanto" <http://ssrn.com/abstract:2145111.P.9>, (visited on 20 Sep. 2013).

^{۸۳} *Ibid.*

^{۸۴} *Ibid.*

^{۸۵} *Ibid.* p. 10.

زنجیره ژنی اولی^{۸۶} خواهد بود. برای مثال می توان به بذر RR^{۸۷} اشاره نمود که توسط شرکت مُنسانتو تولید می شود و یک گونه مقاوم در برابر آفت است. در برزیل این محصول تولید نمی شود بلکه از گونه ای دیگر که حاصل پیوند بذر RR و بذر ثبت شده ای دیگر در کشور برزیل است، استفاده می شود.^{۸۸} اما بعداً معلوم گشت ژنی که باعث مقاومت گیاه در برابر آفت می شود همان زنجیره ژنی موجود در بذر RR است پس مُنسانتو توانست حق اختراع خود را بر این گونه نیز اعمال کند.^{۸۹}

یکی از مشکلات کشورهای در حال توسعه در حوزه کشاورزی سلطه شرکت های خارجی دارنده حق اختراع در این کشورهاست. هر چند حضور این شرکت ها باعث افزایش تولید در برخی از کشورها شده است اما این امر خود گونه ای انحصار در بازار این کشورها ایجاد کرده است.^{۹۰} نمونه بارز این مثال را می توان در کشور برزیل مشاهده نمود. این کشور توانسته با همکاری شرکت های کشاورزی بزرگی همچون مُنسانتو به یکی از بزرگ ترین صادرکنندگان محصولات کشاورزی تبدیل شود. این شرکت توانسته است با خرید سایر شرکت های برزیلی کنترل بازار را در دست گیرد^{۹۱} و شرکت وابسته به خود به نام مُنسی^{۹۲} را در این کشور تأسیس کند.

چنین شرکت هایی حتی توانسته اند با استفاده از قواعد موجود در نظام مالکیت فکری در جهت کسب هر چه بیشتر منافع به نفع خود قدم بردارند. برای مثال مُنسانتو اقدام به درخواست ثبت سه حق اختراع در برزیل نمود اما به دلیل مغایرت با قوانین برزیل این درخواست ها رد شد.^{۹۳} این شرکت درخواست ها را در آمریکا ثبت نمود و خواستار استفاده از حق تقدم یکپارچه شد^{۹۴} که این حق تقدم، اعتبار حق اختراع را در سراسر جهان تضمین می کند. پس این امر باعث می شود حتی اگر درخواست حق اختراع در کشور مبدأ رد شود در کشور دیگری تأیید و در سراسر جهان معتبر باشد.^{۹۵} در این مواقع مشکل دیگری نیز رخ می دهد که بیشتر ناشی از ضعف خود کشورهای در حال توسعه به خصوص نظام های حقوقی آنهاست.^{۹۶} زمانی که درخواستی در دفاتر ثبت اختراع صورت می گیرد تا زمان اعلام نتیجه، فرض می شود آن شرکت

^{۸۶} *Ibid.*

^{۸۷} Roundup Ready

^{۸۸} http://revistagloborural.globo.com/Globarural/0,6993,EEC517911_1484_5,00.html, (visited on 13 Oct. 2013).

^{۸۹} Marcelo Dias Varella, *op cit.* p13.

^{۹۰} *Ibid.*

^{۹۱} *Ibid.*

^{۹۲} Monsoy

^{۹۳} Theresa Wolf. <http://www.dannemann.com.br/site.cfm?app=show&dsp=mtw6&pos=5.7&lng=pt>, (visited on 13 oct. 2013).

^{۹۴} Uninist priority

^{۹۵} Robert Sherwood, "Promotion of Inventiveness in Developing Countries Through a More Advanced Patent Administration". <http://ssrn.com/abstract 206528>, (visited on 20 Sep. 2013).

^{۹۶} Marcello Dais Varella. *op cit.* p. 14.

دارای حق اختراع است و معمولاً این مدت ارزیابی دفاتر ثبت اختراع در کشورهای در حال توسعه چندین سال طول می کشد و اگر هم درخواست رد شد، می توان از این رد درخواست در دادگاه‌ها شکایت کرد که در طول مدت بررسی نیز این حق اختراع مفروض است که این فرآیند نیز می تواند چندین سال به طول بینجامد.^{۹۷}

همان‌طور که گفته شد یکی از مشکلات قواعد مالکیت فکری در حوزه کشاورزی تسلط سایرین، همچون دیگر کشورها و شرکت‌های چندملیتی در بازارهای داخلی خواهد.^{۹۸} شرکت‌های کشاورزی با داشتن حق اختراع محصولات کشاورزی در کشورهای اروپایی و آمریکا، حتی می توانند بر واردات و صادرات محصولات اثر بگذارند. برای مثال اگر کشورهای در حال توسعه بخواهند حق اختراع این شرکت‌ها را به‌طور محدود مورد شناسایی قرار دهند این شرکت‌ها می‌توانند با استفاده از حق اختراع شناخته شده خود در اروپا و آمریکا، واردات محصولات کشاورزی را از کشورهایی مانند برزیل محدود نمایند.^{۹۹} پس کشورهایی مانند برزیل که صادرات گسترده‌ای در این زمینه دارند برای صادرات محصولات نیاز به موافقت شرکت‌هایی همچون مَنسانتو دارند و در صورت عدم رعایت قواعد مالکیت فکری، حتی به صورت محدود، باید ابتدا اقدام به پرداخت غرامت کنند تا امکان صادرات محصولات خود را پیدا نمایند.^{۱۰۰}

یکی از شیوه‌های گسترش قواعد مالکیت فکری توسط شرکت‌های کشاورزی بستن قرارداد مستقیم با خود کشاورزان است.^{۱۰۱} برای مثال شرکت‌هایی همچون مَنسانتو برای جلوگیری از استفاده غیرقانونی از محصولات خود و کنترل بازار، اقدام به بستن قرارداد مستقیم با کشاورزان می‌کند. در این گونه قراردادها، ضمن دریافت حق الامتیاز بذر، اطلاعات مهمی از کشاورزان همچون نام، نشانی، میزان دارایی‌ها و میزان تولید و غیره کسب می‌کند.^{۱۰۲}

از سوی دیگر این شرکت‌ها با بستن قرارداد با تجار، سایر کشاورزان را که اقدام به تولید بذر خود می‌کنند، کنترل می‌نمایند. بدان صورت که تجار در صورتی حق دارند این محصولات را خریداری کنند که ابتدا آزمایش‌های ژنتیکی بر روی این محصولات صورت گیرد و در صورت عدم تطابق با الگوی ژنی محصولات مَنسانتو اقدام به خرید محصول می‌کنند و در صورت تطابق ژنی، حق اختراع شرکت باید پرداخت گردد.^{۱۰۳}

در مجموع می‌توان بیان داشت که اجرای دقیق مقررات تریپس، از جمله مقررات مربوط به حق اختراع و UPOV، باعث شده است علی‌رغم افزایش تولید در برخی از کشورها، شاهد به کنترل درآمدن سیاست‌های تولید مواد غذایی داخلی و

^{۹۷} *Ibid.*

^{۹۸} Jay Erstling and Isabelle Boutillon, "The Patent Cooperation Treaty: At the Center of International Patent System". <http://ssrn.com/abstract:1619523>, (visited on 20 Sep. 2013).

^{۹۹} *Ibid.*

^{۱۰۰} *Ibid.*

^{۱۰۱} Marcelo Dias Varella. *Op cit.* p 19.

^{۱۰۲} *Ibid.*

^{۱۰۳} *Ibid.*

در نتیجه اعمال این سیاست‌ها در خارج از مرزها باشیم. در واقع این امر نه تنها باعث خواهد شد استقلال اقتصادی کشورهای جهان سوم بلکه استقلال سیاسی این کشورها تحت تأثیر خواست دیگران یعنی شرکت‌های چندملیتی و کشورهای توسعه یافته قرار گیرد. به بیان دیگر این سلطه ناقض حقوق مندرج در میثاق حقوق مدنی^{۱۰۴} و سیاسی و میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است.^{۱۰۵} به دلیل وجود چنین مسائلی و سابقه استعماری کشورهای توسعه یافته، کشورهای در حال توسعه این پدیده را به نوعی استعمار نو تلقی کرده و در مورد استفاده از چنین فناوری‌هایی تردید دارند.

البته لازم به ذکر است که استفاده از این فناوری‌ها دارای هزینه‌های بالایی است و به همین دلیل استفاده از آن در میان کشورهای در حال توسعه با مشکل روبرو بوده و فراگیر نشده است و این امر خود مغایر با میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در مورد مشارکت همگانی برای استفاده از علوم جدید در تولیدات کشاورزی می‌باشد.^{۱۰۶} حال این بر عهده کشورهای توسعه یافته است که زمینه دسترسی آسان‌تر و ارزان‌تر این فناوری‌ها را فراهم آورده تا از این طریق حجم تولیدات محصولات غذایی افزایش یابد.

به نظر می‌رسد برای فائق آمدن بر بخشی از مشکلات این حوزه باید تأکید اصلی را بر نظام‌مند و محدودتر کردن آزادی عمل شرکت‌های چندملیتی گذاشت و در این مسیر مبنای اصلی را بر روی برنامه "شرکت‌ها و حقوق بشر" که با همکاری میثاق جهانی ملل متحد، توسط کمیساریای عالی حقوق بشر تهیه شده است،^{۱۰۷} گذاشت که از طریق آن بتوان شرکت‌های چندملیتی را به رعایت حقوق بشر در قلمرو فعالیت‌هایشان وادار نمود. هرچند این امر خود آرمانی است دور از دسترس اما می‌توان از این طریق به حداقل‌های حقوق بشری دست یافت. در این حوزه وظیفه کشورهای در حال توسعه و نهادهای مردم‌نهاد کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته می‌باشد که در تدوین و اجرایی کردن چنین برنامه‌هایی، که بتوانند از این طریق شرکت‌های چندملیتی را به رعایت مسائل حقوق بشری وادارند، مشارکت بیشتر و فعال‌تری داشته باشند و ضرورت توجه بیشتر به مسائلی از این دست را متذکر شوند.

در کنار این گونه اقدامات می‌توان از تجربیات به دست آمده در سایر حوزه‌ها از جمله دارو استفاده کرد. بدان صورت که کشورهای در حال توسعه می‌توانند با استفاده از مقررات موجود در تریپس همچون لیسانس اجباری و با تکیه بر منافع حیاتی جامعه یعنی حق بر غذا و امنیت غذایی جامعه، حق اختراع را نادیده گرفت و از پیامدهای ناگوار آن از جمله سلطه جلوگیری کرد.

مبحث سوم: تنوع زیستی

^{۱۰۴} Art. 1. 1.

^{۱۰۵} Art. 1. 1.

^{۱۰۶} Art. 11. 2(a).

^{۱۰۷} بیگ زاده ابراهیم، حقوق سازمان‌های بین‌المللی، انتشارات مجد، چاپ اول، ۱۳۸۹، ص ۴۳۰.

بر اساس تعریف UNEP^{۱۰۸} و World Conservation Union تنوع زیستی عبارت است از: مجموعه ژن‌ها، گونه‌ها و اکوسیستم موجود در یک منطقه.^{۱۰۹} پس این تعریف می‌تواند تنوع در سه حوزه را در برگیرد: تنوع ژنی، تنوع گونه‌ای و اکوسیستم.

منظور از تنوع ژنی، تنوع ژنی موجود در یک گونه است،^{۱۱۰} (مانند نمونه‌های مختلف برنج، با الگوی ژنی متفاوت در یک منطقه) و منظور از تنوع گونه‌ای وجود گونه‌های مختلف در یک منطقه است،^{۱۱۱} و تنوع اکوسیستم همان مجموعه‌ای از گونه‌هاست^{۱۱۲} (برای مثال مجموعه چمنزار، رودخانه و غیره اکوسیستم را تشکیل می‌دهد.^{۱۱۳})

برخلاف حوزه‌های قبلی (دارو و کشاورزی) در حوزه تنوع زیستی، این کشورهای در حال توسعه هستند که خواستار وضع قواعد مالکیت فکری مناسب در این حوزه‌اند.^{۱۱۴} کشورهای در حال توسعه بر این باورند که کشورهای صنعتی با استفاده از تجربیات و علوم مردم بومی کشورهای در حال توسعه و با استفاده از گونه‌های موجود در طبیعت آنان، اقدام به ساخت محصولات جدید به خصوص در حوزه دارو نموده‌اند، بدون آن که منافع حاصل از فروش این داروها میان آنان نیز تقسیم گردد.^{۱۱۵}

این در حالی است که بر اساس اعلامیه جهانی حقوق بشر: "هر کس نسبت به حمایت از منافع مادی و اخلاقی ناشی از هر تولید علمی، ادبی یا هنری که آفریننده آن است حق دارد"^{۱۱۶}. همچنین میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بیان می‌دارد که: "دولت‌های طرف میثاق حاضر، حق هر کس را در بهره‌مندی از منافع پیشرفت علمی و کاربرد آن و برخورداری از حمایت از منافع مادی و اخلاقی ناشی از هر تولید علمی، ادبی یا هنری که آفریننده آن است، به رسمیت می‌شناسند"^{۱۱۷}.

در کنار این امر، کشورهای در حال توسعه معتقدند که بر اساس تریپس اعضای سازمان تجارت جهانی می‌توانند برای حمایت از تنوع گیاهی و زیستی خود، از شیوه حق اختراع یا یک شیوه مخصوص مؤثر^{۱۱۸} یا ترکیبی از هر دو استفاده

^{۱۰۸} United Nations Environment Program

^{۱۰۹} <http://ceres.ca.gov/biodiv/biodiversity/biodiv.def2.html>. (Visited at: 13 Oct 2013).

^{۱۱۰} *Ibid.*

^{۱۱۱} <http://icaves.ca.gov/biodiv/biodiversity/biodiv-dov2.html>. (visited at: 13 oct 2013).

^{۱۱۲} *Ibid.*

^{۱۱۳} *Ibid.*

^{۱۱۴} S. B. Brush, "Whose Knowledge, Whose Genes, Whose Right?" Island Press, Washington DC 1996.

^{۱۱۵} *Ibid.*

^{۱۱۶} Art. 27(b).

^{۱۱۷} Art. 15(a).

^{۱۱۸} Effective *sui generis* system.

نمایند.^{۱۱۹} البته باید توجه داشت که یکی از تفاوت‌های عمده میان حق اختراع و شیوه خاص آن است که این شیوه خاص مشمول استثنائات متنوعی از جمله استثنائات مربوط به تحقیقات می‌گردد.^{۱۲۰}

در نهایت مجموعه نگرانی‌های کشورهای در حال توسعه در این حوزه منجر به شکل‌گیری کنوانسیون تنوع زیستی^{۱۲۱} شد. از اهداف این کنوانسیون می‌توان به حفظ تنوع زیستی، استفاده پایدار از عناصر آن (تنوع زیستی) و تقسیم عادلانه و منصفانه منافع ناشی از استفاده از منابع ژنی است.^{۱۲۲} کنوانسیون تنوع زیستی قصد دارد از طریق شناسایی حاکمیت دولت بر منابع ژنی و تعیین شرایط دسترسی به آن‌ها توسط دولت، به این اهداف دست یابد و این دسترسی می‌تواند از طریق یک موافقت‌نامه یا اعلام رضایت قبلی دولت‌ها صورت گیرد.^{۱۲۳} البته کنوانسیون شرایط دقیق امکان و دسترسی به منافع ژنی را بیان نمی‌کند، بلکه قوانین داخلی خود کشورها هستند که می‌توانند شرایط دسترسی را تعیین نمایند.^{۱۲۴ و ۱۲۵}

با وجود کنوانسیون تنوع زیستی همچنان اختلافات گسترده‌ای در خصوص رابطه میان این کنوانسیون و تریپس و مسائل مالکیت فکری مربوط به تنوع زیستی وجود داشت که این امر منجر به شکل‌گیری کنفرانس اعضا شد.^{۱۲۶} هدف کنفرانس ایجاد وحدت رویه در اجرای توافقات حاصله، حمایت مشترک، یکسان‌سازی نظرات در خصوص تنوع زیستی و حمایت از مالکیت فکری بود.^{۱۲۷} کنفرانس برای رسیدن به این اهداف به ایجاد حقوق نرم^{۱۲۸} در این زمینه متوسل شد^{۱۲۹} و این کار را از طریق جمع‌آوری اطلاعات، مطالعات موردی کمیسیون‌ها، ایجاد دستورالعمل‌ها و توصیه‌نامه‌ها و با همکاری گسترده سازمان‌های مردم‌نهاد، اشخاص خصوصی و سازمان‌های بین‌الدولی انجام دادند.^{۱۳۰} مجموعه این فعالیت‌ها به‌طور خاص دو موضوع اصلی داشت: حمایت از علوم و ابتکارات جوامع بومی و موضوعات مربوط به دسترسی و تقسیم منافع (منابع ژنی).^{۱۳۱}

^{۱۱۹} Art. 27(3)(b).

^{۱۲۰} John Linarelli, "Treaty Governance Intellectual Property and Biodiversity" <http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/6290/treaty.pdf>, p. 21.

^{۱۲۱} Convention on Biological Diversity, Jun 5, 1992, U.N Doc.UNEPIBio.Div/N7-Inc514.

^{۱۲۲} *Ibid.* Art 1.

^{۱۲۳} *Ibid.* Art 3.

^{۱۲۴} تا سال ۲۰۰۲ حدود ۳۰ کشور - عمدتاً در حال توسعه - در قوانین داخلی خود این شرایط را تعیین کرده‌اند.

^{۱۲۵} Laurence R. Helfer, "Regim Shifting: The TRIPs Agreement and New Dynamics of International Intellectual Property Lawmaking", *Yale Journal of International Law*, Vol. 29, 2004, p. 32.

^{۱۲۶} Conference of Parties (Convocation of CBD member states that determines how the Convention should be applied and implemented).

^{۱۲۷} See at UN.Doc.UNEPI/CBD/COP/4/27 (june 15,1998).

^{۱۲۸} Soft law

^{۱۲۹} R. Helfer, *op cit.* p. 32.

^{۱۳۰} *Ibid.*

^{۱۳۱} *Ibid.*

بحث در خصوص حمایت از علوم و ابتکارات جوامع بومی، از اوایل ۱۹۹۷ با تشکیل یک گروه کاری متشکل از مقامات دولتی و نمایندگان جوامع بومی آغاز شد.^{۱۳۲} بعدها کنفرانس اعضای یک گروه کاری خاص^{۱۳۳} که می‌بایست توصیه‌هایی در خصوص حمایت قانونی از علوم و ابداعات جوامع بومی تهیه کند تشکیل داد.^{۱۳۴} این کارگروه شیوه‌های مختلف حمایت از علوم جوامع بومی را توصیه نمود؛ از جمله: استفاده از شیوه‌های موجود در مالکیت فکری، ایجاد یک نظام خاص حمایتی، انعقاد موافقت‌نامه، ثبت علوم سنتی، تهیه راهنما و دستورالعمل در این خصوص.^{۱۳۵} سرانجام اعضای کنوانسیون تنوع زیستی در ششمین جلسه کنفرانس اعضای در سال ۲۰۰۲ و با همکاری سازمان جهانی مالکیت فکری و سایر سازمان‌های بین‌الدولی ایجاد یک نظام خاص حمایتی برای علوم سنتی را تصویب نمود.^{۱۳۶}

در مورد دسترسی و تقسیم منابع ژنی، کشورهای در حال توسعه با حمایت چین، گروه "جی ۷۷" و سازمان‌های مردم‌نهاد^{۱۳۷} نگرانی خود را بر نظام موجود در این حوزه ابراز داشتند.^{۱۳۸} سپس کنفرانس اعضای هیئتی از کارشناسان و بعد از آن کارگروه موردی را برای تهیه یک دستورالعمل تشکیل داد. حاصل کار این کارگروه، تهیه و دستورالعمل Bonn^{۱۳۹} بود که در ششمین جلسه کنفرانس در سال ۲۰۰۲ تصویب شد.^{۱۴۰} مهم‌ترین توصیه دستورالعمل Bonn در خصوص آشکارسازی کشور منشأ منابع ژنی (و علوم سنتی) برای استفاده از حقوق مالکیت فکری است^{۱۴۱} و با معین شدن کشور مبدأ مشخص شود که رضایت کشور مبدأ حاصل شده است یا خیر.^{۱۴۲} همچنین کنفرانس مزبور از سازمان جهانی مالکیت فکری و سایر سازمان‌های بین‌الدولی می‌خواهد اقدام به یکسری از مطالعات در زمینه بررسی کشور مبدأ، رضایت از پیش اعلام شده موجود در درخواست حق اختراع، موافقت‌نامه‌های انتقال مواد و غیره نمایند.^{۱۴۳}

^{۱۳۲} CBO, Report of Workshop on Traditional Knowledge and Biological Diversity. U.N.Doc.UNEP/CBD/TKBD/1/3 Dec.15.1997.

^{۱۳۳} *Ad hoc*.

^{۱۳۴} U.N. Doc. UNEP/CBD/W G8J/1/2(Jan,10,2000).

^{۱۳۵} U.N. Doc. UNEP/CBD/COP/6/7(Feb,14,2002).

^{۱۳۶} U.N. Doc. UNEP/CBD/COP/6/20(May,27,2002)

<http://www.biodiv.org/doc/decisions/cop-06-dec-en-pdf> (visited at:13 oct 2013).

^{۱۳۷} Like world wildlife Fund.

^{۱۳۸} U.N.Doc.UNEP/CBD/COP/3/19 & U.N.Doc.UNEP/CBD/COP/1/17.

^{۱۳۹} The Bonn guidelines on Access to Genetic Resources and Fair and Equitable Sharing of the Benefits Arising out of their Utilization.

^{۱۴۰} U.N.Doc.UNEP/CBD/COP/6/6 (Oct.31.2002). *Paras.* 3-5.

^{۱۴۱} *Ibid.* para. 284.

^{۱۴۲} *Ibid.*

^{۱۴۳} *Ibid.* Paras. 284-85.

در مجموع می‌توان بیان داشت که کشورهای عضو کنوانسیون تنوع زیستی و کنفرانس اعضاء نقش مهمی را در فضای حقوق مالکیت فکری مرتبط با تنوع زیستی ایفا می‌کنند.^{۱۴۴} از نظر شکلی آنان مالکیت فکری را به‌عنوان شیوه‌ای برای اعمال صلاحیت در حوزه تنوع زیستی پذیرفته‌اند و خواستار همکاری، طراحی و اجرای فعالیت‌های حمایتی مشترک با سایر سازمان‌ها همچون سازمان جهانی مالکیت فکری و سازمان تجارت جهانی شده‌اند.^{۱۴۵} اما اعضای کنفرانس اعضاء از واگذار کردن اعمال صلاحیت قضایی در خصوص مسائل مالکیت فکری مرتبط با حوزه تنوع زیستی به این سازمان‌ها (سازمان تجارت جهانی و سازمان جهانی مالکیت فکری) خودداری می‌کنند^{۱۴۶} و بیشتر سعی دارند از طریق برگزاری کنفرانس، تعیین موضوع برای مطالعات آینده، پیشنهاد یادداشت تفاهم با سازمان جهانی مالکیت فکری و غیره اهداف خود را پیگیری کنند.^{۱۴۷}

در مجموع به نظر می‌رسد مهم‌ترین و بهترین مسیر برای حل این چالش از طریق کنوانسیون تنوع زیستی و کنفرانس اعضاء باشد که می‌توان بدین شیوه، و با همکاری با سایر نهادهای بین‌المللی و سازمان‌های مردم‌نهاد، به حمایت هر چه بیشتر در این حوزه دست یافت.

نتیجه‌گیری

با نگاهی به وضعیت حقوق بشر در حوزه‌های یادشده^{۱۴۸} مشخص می‌شود که نظام حقوق بشر، هنوز نتوانسته است به‌طور مناسب به خواسته‌های خود در این زمینه‌ها دست یابد. در حوزه دارو کشورهای در حال توسعه همچنان با مشکل قیمت بالای دارو و دسترسی به آن‌ها، در حوزه کشاورزی وجود نوعی انحصار و سلطه و هزینه‌های دسترسی به فناوری‌های نوین کشاورزی و تأثیر آن بر حق بر غذا و در حوزه تنوع زیستی با مشکل عدم حمایت کافی از منابع ژنی خود روبرو هستند و تلاش‌های کشورهای در حال توسعه و نظام بین‌الملل حقوق بشر به‌خصوص در چارچوب نهادهای سازمان ملل متحد و با همکاری سازمان‌های مردم‌نهاد حقوق بشری بیشتر معطوف به قاعده‌سازی از طریق حقوق نرم بوده است و با توجه به اعتقاد عده‌ای مبنی بر عدم الزام قواعد حقوق نرم، امکان اجرای آن با مشکل روبروست.

نظام حقوق بشر تنها نتوانسته است در تعدیل و توازن آن‌هم در بخشی از حوزه‌های دارو، کشاورزی و تنوع زیستی به نتایجی دست یابد، این در حالی است که کشورهای توسعه‌یافته همچنان خواستار قواعد حمایتی بالاتری در زمینه مالکیت فکری هستند و این امر را از طریق انعقاد موافقت‌نامه‌های موسوم به تریپس پلاس محقق ساخته‌اند. در این مورد، تداوم

^{۱۴۴} R. Helfer. *op cit.* p. 34.

^{۱۴۵} U.N.Doc.UNEP/CBD/COP/6/20 (May.27.2002) paras. 205.207-208.

^{۱۴۶} R. Helfer. *op cit.* p. 34.

^{۱۴۷} *Ibid.*

^{۱۴۸} حوزه‌های دارو، کشاورزی و تنوع زیستی.

روند قاعده سازی از طریق حقوق نرم و البته مشارکت و همکاری هر چه بیشتر نهادهای مرتبط با مالکیت فکری، همچون سازمان جهانی مالکیت فکری، سازمان تجارت جهانی و حتی نهادهای با فراگیری و توان بیشتر، همچون مجمع عمومی سازمان ملل، می تواند به حل بخشی از مشکل کمک نماید.

با این حال به نظر می رسد یک تغییر مسیر در نظام^{۱۴۹} مالکیت فکری در حال شکل گیری است و این امر نشان دهنده آن است که چگونه کشورهای در حال توسعه با همکاری سازمان های مردم نهاد توانسته اند، حداقل، ضرورت چنین تغییر حرکتی را به سایرین بقبولانند.^{۱۵۰} برای حل کامل این موضوع، نیازمند ایجاد یک چارچوب حقوق بشری مناسب برای مالکیت فکری هستیم و ظاهراً این امر در مراحل اولیه خود قرار دارد. از میان چارچوب های پیشنهاد شده به نظر می رسد مناسب ترین آن ها استفاده از چارچوب "دستیابی به اهداف حقوق بشر به وسیله مالکیت فکری" است.^{۱۵۱} در این روش هدف، دستیابی به حداقل نیازهای حقوق بشری از جمله سلامتی، آموزش، مبارزه با فقر و... است که حقوق بشر دولت ها را ملزم به رعایت آن می داند، در حالی که مالکیت فکری در این بین نقش ثانویه داشته و به عنوان وسیله ای برای رسیدن به این اهداف تلقی می شود.^{۱۵۲} البته شاید سایر الگوها^{۱۵۳} شرایط بهتری را پیشنهاد کنند، اما باید توجه داشت که سایر الگوها بیشتر ویژگی آرمانی داشته و با شرایط فعلی مطابقت کافی ندارند و این الگو را می توان به عنوان یک الگوی عملی، هر چند حداقلی، تلقی نمود.

منابع فارسی:

^{۱۴۹} Regime shifting

^{۱۵۰} Laurence R. Helfer, "Regime Shifting: The TRIPs Agreement and New Dynamics of International Intellectual Property Lawmaking", Yale Journal of International Law, Vol. 29, 2004, p. 82.

^{۱۵۱} Laurence R. Helfer, "Toward a Human Rights Framework for Intellectual Property", U.C. Davis Law Review, Vol. 40, 2007, p. 1018.

^{۱۵۲} Ibid.

^{۱۵۳} چارچوب هایی همچون: استفاده از حقوق بشر به منظور توسعه مالکیت فکری و یا چارچوب استفاده از حقوق بشر برای تحمیل محدودیت های بیرونی بر مالکیت فکری.

۱. صادقی، محسن، "حمایت از اختراعات دارویی و چالش‌های حقوق بشری"، فصلنامه حقوق، دوره ۳۹، ش ۳۰، پاییز ۱۳۸۸.
۲. امیر ارجمند، اردشیر، حبیبی مجنده، محمد، "جایگاه حقوق مالکیت معنوی در نظام بین‌المللی حقوق بشر"، نامه حقوقی، جلد ۱، شماره ۲، ۱۳۸۴.

منابع انگلیسی:

Articles:

1. Laurence R. Helfer, "Human Rights and Intellectual Property: Conflict or Coexistence", *Minnesota Journal of Law Science & Technology*, Vol. 5, 2003.
2. Erica-Irene Daes, "Intellectual Property and Indigenous People", 95 *AM. SOC'Y INT'L L*, 2001.
3. Duffield Graham, "TRIPS-Related Aspects of Traditional Knowledge," 33 *Case W. Res. J. INT'L*, 2001.
4. Matthews Duncan, "Intellectual Property Rights, Human Rights and the Right to Health", *Queen Mary University of Londo*, No. 24, 2009.
5. Laurence R. Helfer, "Toward a Human Rights Framework for Intellectual Property," *U.C. Davis Law Review*, Vol. 40, 2007.
6. Jeremy F. Debeer, "Reconciling Property Rights in Plants", 8(1) *Journal of World Intellectual Property* 5, 2005.
7. Mercelo Dias Varella, "Intellectual Property and Agriculture: The Case on Soybeans and Monsanto" <http://ssrn.com/abstract:2145111>.
8. S B Brush, "Whose knowledge, Whose Genes, whose Right?" *Island Press, Washington DC* 1996.
9. John Linarelli, "Treaty Governance Intellectual property and Biodiversity," <http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/6290/treaty.pdf>.
10. Jay Erstling and Isabelle Boutillon, "The Patent Cooperation Treaty: At the Center of International Patent System". <http://ssrn.com/abstract:1619523>.
11. Robert Sherwood, "Promotion of Inventiveness in Developing Countries through a More Advanced Patent Administration". <http://ssrn.com/abstract:206528>.
12. Laurence R. Helfer, "Regim Shifting: The TRIPs Agreement and New Dynamics of International Intellectual property Lawmaking", *Yale Journal of International Law*, Vol. 29, 2004.

Instruments:

1. Discrimination Against Indigenous People, Technical Review Of United Nations Draft Declaration on the Right of Indigenous People .UN .ESCOR Sub Commission on Human Rights, Sub Commission of Preventing of Discrimination and Protecting of Minorities . 46th Sess. Ageneda Item 15. UN. DOC. E/CN .4/sub .21/1994.
2. Discrimination against Indigenous People, Protection Heritage of Indigenous People .Final Report of Special Rapporteur. UN. ESCOR Sub Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, 47th Sess. Agenda Item 15, UN. DOC.E/Cn.4/sub.2/1995.

3. Intellectual Property Rights and Human Rights Res 2000/7, UN. Sub Commission on Promotion and Protection of Human Rights, 52nd Sess. UN. DOC.E/CN.4/sub.2 Res/2000/7.
4. UN.Commission on Human Rights Res 2001/33. UN. DOC.E/CN.4.
5. The Impact of TRIPS on Human Rights: Report of High Commissioner ESCOR Sub Commission on Promotion and Protection of Human Rights 52nd sess Substantive Issues Arising in Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, UN. ESCOR, 27th sess, para 4, 11. UN. Doc.E/C.12/2001/15.
6. Economic, Social and Cultural Rights: Globalization and Its Impact on the Full Enjoyment of Human Rights, UN. ESCOR, 53th sess., para 19-34, UN. Doc. E/CN.4/Sub.2/2001/10.
7. United Nation High Commission for Human Rights, Sub Commission on Human Rights Resolution 2000/7: Intellectual Property rights and Human Rights. UN. Doc. E/CN.4/Sub.2/RES/2000/7.
8. United Nations Economic and Social Committee General Comment No.14. 22nd sess, Geneva, 25 April -12. May 2000,E/C. 12/2000/14.
9. Intellectual Property law.Brazil, No. 9279/96,1996.
10. World Health Assembly Public Health, Innovation, Essential Health Research and Intellectual Property Rights: toward a global strategy and plan of action, Fifty – Ninth world Health Assembly. WHA 59.24, 27, May 2006.
11. World Health Assembly. Global Strategy and plan of Action on Public Health Innovation and Intellectual Property. Sixth-First World Health Assembly. WHA 61,21,24 May 2008.
12. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 12, UN Doc.E/C.12/1999/5, 2009.
13. The Medical Research and Development Treaty, draft Feb. 7, 2005.
14. Convention on Biological Diversity, Jun 5, 1992, U.N Doc.UNEPBio.Div/N7-Inc514.
15. CBO, Report of workshop on Traditional knowledge and Biological Diversity.
16. The Bonn guidelines on Access to Genetic Resources and Fair and Equitable Sharing of the Benefits Arising out of their Utilization.
17. U.N. Doc. UNEP/CBD/W G8J/1/2.
18. U.N. Doc. UNEP/CBD/COP/6/7.
19. U.N. Doc. UNEP/CBD/COP/6/20.
20. U.N.Doc.UNEP/CBD/COP/3/19.
21. U.N.Doc.UNEP/CBD/COP/1/17.
22. U.N.Doc.UNEP/CBD/TKBD/1/3.
23. U.N.Doc.UNEP/CBD/COP/6/6.